

УДК 94:355.316-021.453(477)''1918''(045)

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-32-Malynovsky>

Borys Malynovsky

Candidate of Historical Science, Associate Professor, Postdoctoral of Department of Archaeology and Special Spheres of Historical Science, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1104-6007>

e-mail: malinovskiyboris73@gmail.com

Bibliographic Description of the Article: Malynovsky, B. (2024) Secret combat organisations in Ukraine (april 1918): founders and members. *Ukrainskyi Selianyn [Ukrainian peasant]*. 32, 26-35. (In Ukrainian). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-32-Malynovsky>

SECRET COMBAT ORGANISATIONS IN UKRAINE (APRIL 1918): FOUNDERS AND MEMBERS

Abstract. In April 1918, a number of high-ranking officials of the Ukrainian People's Republic decided to form secret armed cells to protect the state leadership from attempts on its power. **The purpose of the study** is to identify the organizers and characterize the composition of these conspiratorial militant groups.

The scientific novelty is defined by the fact that for the first time in the historical literature, this research raises and considers the question of the organizers and members of the pro-government armed underground in the Ukrainian People's Republic (spring 1918).

Conclusions. Members of the Council of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic and leaders of the ruling political parties (the Ukrainian Social Democratic Workers' Party and the Ukrainian Party of Socialists-Revolutionaries), ministers M. Kovalevsky and M. Tkachenko were among the initiators of the creation of a network of secret "combat societies". The local implementers of this decision, direct organizers and commanders of armed groups were representatives of the UPR's county and provincial state administrations, mostly military officers. There is evidence of paramilitary secret organizations in the Kyiv and Podillia provinces, but it should be assumed that the formation of such organizations also took place in other regions of Ukraine as well. The Free Cossacks cells were the basis for the development of secret units. The secret armed units consisted primarily of veterans of the First World War, although many young people who had not previously served in the army were also involved. By joining the armed groups, volunteers sought to implement the government's programme of political and social transformations related to the development of a Ukrainian national socialist state. The number of combat units formed in this way was very large, amounting to tens of thousands of fighters.

Key words: the Ukrainian State, the Ukrainian People's Republic, Austro-Hungarian and Germany troops in Ukraine (1918), uprising, insurgent movement.

Борис Малиновський

кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1104-6007>

e-mail: malinovskiyboris73@gmail.com

Бібліографічний опис статті: Малиновський Б. Таємні бойові організації в Україні (квітень 1918 року): засновники і члени. *Український селянин*. 2024. Вип. 32. С. 26-35. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-32-Malynovsky>

ТАЄМНІ БОЙОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ (КВІТЕНЬ 1918 РОКУ): ЗАСНОВНИКИ І ЧЛЕНИ

Анотація. У квітні 1918 р. група вищих посадовців Української Народної Республіки ухвалила рішення про формування таємних збройних осередків, призначених захистити державний провід від замахів на його владу. **Мета дослідження** – визначити організаторів і охарактеризувати склад цих законспірованих бойових угруповань.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що вперше в історичній літературі поставлено й розглянуто питання про організаторів і членів проурядового збройного підпілля в УНР (весна 1918 р.).

Висновки. Серед ініціаторів створення мережі таємних «бойових товариств» були члени Ради народних міністрів УНР і лідери керівних політичних партій (Української соціал-демократичної робітничої партії та Української партії соціалістів-революціонерів), зокрема міністри М. Ковалевський і М. Ткаченко. На місцях виконавцями цього рішення – безпосередніми організаторами й командирами збройних загонів – стали представники повітових і губерньських державних адміністрацій УНР, переважно військовики. Є дані про воєнізовані таємні організації в Київській і Подільській губерніях, але можна припустити, що формування таких організацій відбувалось і в інших регіонах України. Базою для розбудови таємних підрозділів стали осередки Вільного козацтва. Таємні збройні

загони склалися насамперед із ветеранів Першої світової війни, хоча було залучено й багато молоді, що раніше не служила у війську. Приєднуючись до збройних осередків, добровольці прагнули здійснити урядову програму політичних і соціальних перетворень, пов'язаних із розбудовою української національної соціалістичної держави. Чисельність утворених таким чином бойових підрозділів була дуже великою – становила десятки тисяч бійців.

Ключові слова: Українська Держава, Українська Народна Республіка, німецькі та австро-угорські війська в Україні (1918), повстання, повстанський рух.

Постановка проблеми.

Навесні 1918 р. з ініціативи вищих посадовців Української Народної Республіки – представників Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) та Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) – у Києві та в регіонах почалося формування мережі таємних збройних організацій, покликаних захистити уряд республіки від спроб державного перевороту.

Відомо, що до проголошення Гетьманату (29 квітня 1918 р.) такі масові організації були створені в Звенигородському та в Могилів-Подільському повітах. Ймовірно, крім цих осередків, у різних регіонах України діяли й інші. Зокрема, за даними німецької розвідки законспіроване озброєне угруповання існувало в Радомисьльському повіті. Влітку-восени 1918 р. вояки цих підпільних підрозділів стали основними учасниками великих збройних виступів проти уряду гетьмана Павла Скоропадського, в тому числі повстань у Київській і Подільській губерніях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Відомості про організацію збройного підпілля в Українській Народній Республіці та в Українській Державі містять наукові роботи, в яких йдеться про заколоти й повстання в цей період. Серед авторів цих праць – П. Гай-Нижник, П. Захарченко, Н. Ковальова, В. Лободаєв, В. Щербатюк, М. Лушнат-Ціглер¹. Також видано роботу про формування збройної мережі, покликаної захистити уряд УНР від замахів на його владу². Однак спеціальних досліджень про керівництво й особовий склад цих таємних озброєних груп немає. Відтак проведення такого дослідження є актуальним науковим завданням.

Мета статті.

Мета дослідження – визначити склад законспірованих збройних угруповань, з'ясувати їх організаторів і керівників.

Виклад основного матеріалу.

Організатори проурядових збройних осередків. Коло вищих посадовців УНР, які ухвалили рішення про створення проурядового збройного підпілля, окреслювало, вірогідно, лише кількох осіб. Як зазначав згодом український письменник і політичний діяч Володимир Винниченко, один із очільників УСДРП, «невеличка групка людей, троє-четверо, щось там мізкували собі проти німців»³.

Хто саме належав до цього кола? За інформацією німецької розвідки, наприкінці квітня 1918 р. кілька осіб із керівництва УНР намагалися домовитись про співпрацю з більшовиками (тобто спробували об'єднатись із противниками, для боротьби з якими два місяці тому покликали на допомогу війська Центральних держав і проти яких ці війська в Україні все ще вели війну).

Зокрема, німецька розвідка отримала такі відомості: «27.4. у першій половині дня, за даними одної добре інформованої людини, відбулась нарада, на якій вожді [Führern] українських і великоросійських більшовиків та представники [Центральної] Ради й кабінету [=

1 Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороти. Київ : Видавець Марко Мельник, 2019. 298 с.; Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918. Київ: ЗАТ «Нічлава», 1997. 188 с.; Ковальова Н. Селяни, поміщики і держава: революція в Україні 1902–1922 рр. Дніпропетровськ: Ліра, 2016. С. 182–240; Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. Київ : Темпора, 2010. 672 с.; Щербатюк В. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія. Київ: Наукова думка, 2012. С. 256–271; Luschnat-Ziegler M. Die ukrainische Revolution und die Deutschen 1917 – 1918. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2021. S. 80–95, 130 – 164.

2 Malynovsky V. Secret progovernment organizations formation in the Ukrainian People's Republic, April 1918. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2024. Вип. 32, С. 52–64.

3 Винниченко В. Щоденник. Едмонтон, Нью-Йорк: Канадський інститут українських студій, 1980. Т. 1: 1911–1920. С. 296.

уряду УНР] одногосно ухвалили рішення надіслати до Курська [де мали відбутись мирні переговори між радянською Росією та УНР] телеграму, що з Великоросією слід укласти мир за будь-яку ціну й так швидко, як це можливо, щоб уникнути окупації України німцями. Швидкого миру з Великоросією з метою змусити німців та австрійців якнайскоріше покинути Україну насамперед вимагали [прем'єр-міністр УНР Всеволод] Голубович, [міністри Михайло] Ткаченко, [Микола] Ковалевський, [Олександр] Жуковський та [Микола] Любинський. Очільник чехів [голова Чехословацької національної ради Томаш Гарріг] Масарик начебто мав надіслати [Центральній] Раді з Москви заяву, що Україна, ведучи боротьбу проти німців, може розраховувати на підтримку усіх чехів, які перебувають у Росії»⁴.

Можна припустити, що згадані в цьому розвідувальному зведенні члени Ради народних міністрів УНР і становили ту групу вищих посадовців, яка вирішила вдатись до силових дій проти своїх політичних опонентів та вжила певних заходів, у тому числі, ймовірно, провела секретні переговори з більшовиками, а також ініціювала створення бойових законспірованих осередків у Києві та в регіонах. Можливо, не всі міністри-змовники знали план повністю. Можливо також, до урядовців, посвячених у план збройного опору, крім перелічених осіб належали й інші, зокрема голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський.

У регіонах виконавцями плану стали місцеві посадовці, головним чином військові. «Бойове товариство»⁵ в Звенигородському повіті й у прилеглих частинах Уманського, Таращанського й Канівського повітів, як відомо зі спогадів Івана Капуловського (навесні 1918 р. – звенигородського повітового військового начальника, а пізніше – радянського військового діяча, комдива Червоної армії) і Юрія Тютюнника (на початку 1918 р. – уповноваженого з демобілізації 7-го району Південно-Західного фронту, у подальшому – генерала збройних сил УНР), було сформоване ними й ще кількома посадовцями, зокрема київським губернським комендантом Миколою Шинкарем, звенигородським повітовим комендантом Михайлом Павловським і членом Української Центральної Ради Павлом Демерлієм⁶.

Засновниками й керівниками таємного збройного осередку в Могилів-Подільському повіті, згідно з інформацією, зібраною влітку 1918 р. гетьманськими правоохоронними службами, були повітовий комендант Андрій Вовк (майбутній генерал збройних сил УНР, військовий міністр УНР), а також члени Української Центральної Ради Гордій Мазур і Олексій Козел та інші урядовці УНР⁷.

Осередок у Радомисльському повіті, за даними німецької розвідки, очолювали голова повітової управи й голова повітового земельного комітету Микита Мандрика (український поет і політичний діяч, у майбутньому – дипломат, науковець, голова Української вільної академії наук у Канаді) та керівники радомисльської міської адміністрації Григорій Карбовський і Сергій (Михайло?) Марченко⁸.

Основою для формування таємних збройних загонів послужили підрозділи вільних козаків – «подібні за загальною ідеєю, але [...] не ідентичні за організаційною будовою, соціальною базою та можливостями парамілітарні товариства», легальні й лояльні до влади УНР, «з двоїстими функціями: охорони порядку та культурно-просвітницької діяльності»⁹. Перші вільнокозачі осередки виникли навесні 1917 р. в селах Гусаківської волості Звенигородського повіту. Протягом наступних місяців такі воєнізовані організації з'явилися в інших волостях Звенигородщини і потім – по всій території УНР. Існували ці осередки до квітня

4 Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 54, S. 1092.

5 Капуловський І. Организация восстания против гетмана. *Летопись революции*. 1923. № 4. С. 97.

6 Капуловський І. Организация восстания против гетмана. *Летопись революции*. 1923. № 4. С. 96, 97; Юртик Г. [Тютюнник Ю.] Стихія (Зі споминів). Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»). Тернопіль: Джура, 2014. С. 363.

7 Малиновський Б. В., Малиновська Т. В. Кукавское восстание, август 1918 года: украинские гетманские власти, антигетманская оппозиция, австро-венгерские войска. *Сучасні дослідження з німецької історії*. Дніпро: Ліра, 2020. С. 125.

8 Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 54, S. 005.

9 Лободаєв В. (Ред.) Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років. Харків: КСД, 2017. С. 24, 57, 58.

1918 р., коли військовий міністр УНР Олександр Жуковський видав наказ про припинення їх діяльності. Після офіційного розпуску вільнокозачих формувань частина їх збереглася, перейшовши на нелегальне становище¹⁰. Ці підрозділи приховали зброю й таємно продовжували набір бійців. Саме так утворились таємні бойові угруповання (принаймні, деякі з них – інші, можливо, були створені «з нуля»), які влітку 1918 р. розгорнули бойові дії проти урядових сил Гетьманату.

Проурядові збройні організації: кількість членів. Кількість вояків у складі цих таємних збройних підрозділів була значною. Бойове угруповання Звенигородщини станом на початок травня 1918 р., за спогадам Івана Капуловського, налічувало 25 тисяч бійців¹¹. Скоріш за все, це твердження відповідало дійсності. Чисельність Звенигородського кошу Вільного козацтва, що в квітні 1918 р. став базою для формування таємної організації Звенигородського повіту, становила 20 тисяч осіб, а в сусідніх Уманському, Таращанському й Канівському повітах вільних козаків було не менше 2 тисяч осіб¹². Вочевидь, одна частина цих людей погодилась увійти до складу таємної організації, інша частина – відмовилась, але до тих, що зголосились, приєдналися і люди, які раніше не були вільними козаками. Тож всього на початок травня 1918 р. на Звенигородщині й набралось близько 25 тисяч підпільників.

Коли ж розпочалося Звенигородське повстання (червень 1918 р.), його учасниками стали близько 20 тисяч осіб¹³. Слід припустити, що далеко не всі члени таємної організації Звенигородського повіту взяли участь у збройному виступі. Напевно, коли дійшло до справи, чимало з тих, хто попередньо зголосився стати до бою, утримались. Отже, і тут маємо підстави вважати, що «обліковий» склад підпільних підрозділів, сформованих на Звенигородщині в квітні 1918 р., був близький до 25 тисяч вояків – навіть якщо взяти до уваги, що серед повсталих, ймовірно, були й люди, які не належали до таємної організації та вирішили приєднатись до повстання вже після його початку.

Численною була й збройна організація в Могилів-Подільському повіті. Кількість учасників повстання, розпочатого цією організацією в серпні 1918 р., становила від 2 до 3 тисяч осіб¹⁴. Вірогідно, чисельність заздалегідь підготовлених загонів приблизно дорівнювала числу повсталих або була дещо більшою – певно, в Могилів-Подільському повіті, як і на Звенигородщині, не всі бійці, що значились у складі таємних підрозділів до повстання, взяли в ньому участь.

Сільські громади Вільного козацтва Радомисльського повіту станом на грудень 1917 р. нараховували 1704 члени¹⁵. За даними німецької розвідки (кінець квітня 1918 р.), між прихильниками «організації, очолюваної головою Ради Грушевським», у цьому повіті було таємно розподілено щонайменш 2 тисяч гвинтівок¹⁶. Таким чином, можна припустити, що заговорене збройне угруповання Радомисльського повіту – якщо розвідувальні відомості про нього правдиві – налічувало близько 2 тисяч вояків.

Ветерани Великої війни в складі збройних організацій. Із кого ж складалися ці підпільні угруповання? Кадровий ресурс для збройних компаній – це професіональні військові, люди зі спеціальною підготовкою й досвідом служби в армії, насамперед вояки з бойовим досвідом. В Україні початку 1918 р. таких було багато. Протягом 1914–1917 рр. із сіл українських губерній у складі Російської імперії було призвано до війська 2,8 мільйона осіб¹⁷. Наприкінці

¹⁰ Ibid. С. 51, 52.

¹¹ Капуловський І. Организация восстания против гетмана. *Летопись революции*. 1923. № 4. С. 98.

¹² Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. Київ: Темпора, 2010. С. 171.

¹³ Малиновская Т. В., Малиновский Б. В. Повстанцы в Звенигородке, 8–12 июня 1918 года. *Сучасні дослідження з німецької історії*. Дніпро: Літограф, 2019. С. 53.

¹⁴ Малиновський Б. В. Кукавське повстання, серпень 1918 року: перебіг подій. *Сучасні дослідження з німецької історії*. Дніпро: Ліра, 2023. С. 125.

¹⁵ Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. Київ: Темпора, 2010. С. 171.

¹⁶ Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 54, S. 005.

¹⁷ Волковинський В. М. Бойові дії. *Реснт О. П. (Упор.) Велика війна 1914–1918 рр. і Україна*. Київ: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2014. Кн. 1: Історичні нариси. С. 140.

1917 – на початку 1918 р. після остаточної ліквідації царської армії вони повернулися додому, і саме з них навесні 1918 р. організатори таємних бойових підрозділів набирали бійців.

Тут слід взяти до уваги, що після демобілізації значна кількість вояків виявилась нездатною пристосуватися до мирного життя. Загал армійців, який на фронті думав тільки про те, як скоріше повернутись додому¹⁸, після того, як це нарешті сталося, зайнявся довоєнними справами. Однак швидка та безперешкодна суспільна реінтеграція стосувалася далеко не всіх відставників. Російський літературознавець Микола Раєвський, що в 1918 р. служив в українських збройних силах, свідчив: «Серед “старих солдат” було немало таких, які були, по суті, професійними воїнами. [...] вони грали значну роль у всіх арміях Громадянської війни. На фронті [...] була [...] категорія людей, які відвикли від усякого мирного ремесла й жили повністю воєнними інтересами. [...] Не пам’ятаю, де я чув вислів – такий-то “скучає за фронтом”. Цих, які “скачували за фронтом”, остаточно вибитих із мирної колії, дуже звиклих до війни і до небезпеки, було немало. [...] Вони звикли належати до [військової] частини, отримувати казенний обід та вечерю, виконувати накази начальства, хоробро битися, але і тільки. Чиї накази виконувати й проти кого битися, це вже [була] справа другорядна. Під час Громадянської війни такі люди з граничною легкістю перетворювались із чудових червоних солдат у таких же чудових білих і навпаки, роблячи до того ж такі перетворення часто по кілька разів. У них, беззаперечно, було дещо спільне з кондотьєрами Середніх віків, із найманими солдатами [...] часів Тридцятилітньої війни або [війн] XVIII століття [...]»¹⁹.

Крім ветеранів, які прагнули приєднатись до збройного підпілля, бо звикли до військової служби і до війни, існувала ще категорія колишніх фронтовиків, яких більше приваблювали не військова служба і не війна самі по собі, а обстановка вседозволеності, до якої вони призвичаїлись під час перебування в лавах російської армії. Український громадський діяч Євген Чикаленко зазначав у спогадах: «[...] по селах старіші чесніші селяни притихли перед молодчими, що поверталися з фронту і принесли новий дух, нові етичні поняття; вони майже одверто крали не тільки в панів та жидів, а й у своїх же селян [...]. За скільки років війни вони відвикли від мирної праці, распаскудились, озвіріли, убиваючи людей і грабуючи з дозволу начальства в завойованім краю [...]»²⁰. Наявність таких людей серед повстанців і масове скоєння злочинів під час повстань (наприклад, єврейські погроми в селищі Лисянка та в інших населених пунктах Звенигородського, Сквирського й Таращанського повітів влітку й восени 1918 р.²¹) – це були пов’язані речі.

Свідки, розповідаючи про збройні виступи літа 1918 р., підкреслювали, що їх учасники були саме військовиками. Так, згідно з агентурними даними, отриманими німецькою розвідкою (10 червня 1918 р.), у Звенигородському повіті «в селах зазвичай [були наявні] дві партії: колишні більшовицькі налаштовані солдати, які тероризують мешканців, що прагнуть миру [і ці мешканці]»²². Повстанське військо в Таращанському й Сквирському повітах, за відомостями гетьманської адміністрації, складалось із «покидьків того [селянського населення], головним чином солдат, які повернулися з фронту»²³.

Особи без досвіду військової служби в складі збройних організацій. До колишніх фронтовиків у складі збройного підпілля додавались й чоловіки, які раніше не перебували на армійській службі. Так, серед учасників Звенигородського повстання бачили людей, які геть не мали військової підготовки – не знали команд і навіть не вміли ходити строем. Очевидець

18 Раевский Н. А. 1918 год. Москва: Вече, 2020. С. 184.

19 Раевский Н. А. 1918 год. Москва: Вече, 2020. С. 184, 185.

20 Чикаленко Є. Уривок з моїх споминів за 1917 р. Прага: Видання Фонду імені Є. Чикаленка при Українському Академічному Факультеті, 1932. С. 15.

21 Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине в период Центральной Рады и гетмана. *Алексеев С.А. (Сост.) Революция на Украине по мемуарам белых.* Москва, Ленинград: Государственное издательство, 1930. С. 271–275.

22 Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 56, S. 168.

23 Белан Ю. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. Киев: Издательство Киевского университета, 1960. С. 230; Рыбалко И.К. (Ред.) Гражданская война на Украине 1918–1920: Сборник документов и материалов. Киев, 1967. Т. 1. Кн. 1. С. 178.

свідчив: «Перед камерою Судового Слідчого 6-ї ділянки [у місті Звенигородка] [...] якесь начальство повстанців, видимо офіцер, вишикував у дві шеренги повстанців і намагався придати їм зовнішній вигляд навченого війська, але військо це, що складалось із людей різного віку, частиною не слухало команди, частиною же її не розуміло й неправильним маршем рушило кудись до центру міста»²⁴.

Вочевидь, в деяких збройних осередках тих, хто раніше служив у війську, було більше за тих, хто не служив, а в деяких – навпаки. Наприклад, у складі збройного осередку на Звенигородщині, фронтовики чисельно поступалися новобранцям. За відомостями німецького командування, на початку Звенигородського повстання (червень 1918 р.) з 20 тисяч повсталих лише 5 тисяч були навчені воювати («такі, що служили раніше, що мають добре керівництво і добре озброєні») ²⁵.

Серед членів підпільних збройних підрозділів, що не брали участі в Світовій війні й взагалі не мали досвіду служби, переважали молоді люди. Це було властиво не лише повстанським загонам, а й усім збройним формаціям, які діяли тоді в Україні. Зокрема, таким був склад урядових військ УНР. За словами Миколи Раєвського, штат української армії поділявся на «старих солдат» – так їх «було заведено називати на відміну від молоді, що не служила», – і на саму цю молодь, юнаків-новобранців²⁶.

Оскільки багато фронтовиків хоча й називалися «старими солдатами», насправді теж були людьми молодого віку, то в спостерігачів складалося враження, що повстанство в Україні – це молодіжний рух. Після поразки антигетьманських збройних виступів у Київській губернії восени 1918 р. велика група їх учасників перейшла в нейтральну зону між Україною та Росією і в Унечі (Стародубський повіт Чернігівської губернії) стала основою для формування 1-го Українського радянського полку імені Богуна на чолі з Миколою Щорсом²⁷. На початку 1919 р., коли загін Щорса ввійшов до Києва, вояків цього загону бачив російський письменник Костянтин Паустовський. Згадуючи про них, Паустовський зазначає: «То були простодушні й веселі, [...] відчайдушно сміливі хлопці, [...] народ молодий»²⁸.

Проурядове збройне підпілля та українське селянство. Характеризуючи особовий склад таємних бойових підрозділів за суспільно-економічною ознакою, слід наголосити, що там були представлені різні категорії населення. Адже головним критерієм прийому добровольців була не станова, професійна чи будь-яка інша групова приналежність, а готовність воювати під гаслами, які обстоював провід УНР, – боротися за створення української національної соціалістичної держави. Але водночас треба зазначити, що переважну більшість підпільників становили представники спільнот, пов'язаних із українським селом і з українським селянством.

Проте вважати зазначені підпільні організації селянськими можна лише з певними застереженнями²⁹. Більшість їх членів можна було назвати селянами, якщо розуміти під такими сільських мешканців або представників «верстви населення, пов'язаної з сільськогосподарською працею»³⁰. Однак ці особи не були селянами – орієнтованими на самозабезпечення й самодостатність дрібними аграрними виробниками, «що ведуть своє господарство і зайняті

24 Малиновская Т., Малиновский Б. Повстанцы в Звенигородке, 8–12 июня 1918 года. *Сучасні дослідження з німецької історії*. Дніпро: Літограф, 2019. С. 58.

25 Малиновская Т. В., Малиновский Б. В. Повстанцы в Звенигородке, 8–12 июня 1918 года. *Сучасні дослідження з німецької історії*.

Дніпро: Літограф, 2019. С. 53 ; Dreetz D., Sperling H., Stenzel E. Militarismus gegen Sowjetmacht 1917 bis 1919. Das Fiasko der ersten antisowjetischen Aggression des deutschen Militarismus. Berlin: Deutscher Militärverlag, 1967. S. 91.

26 Раевский Н. А. 1918 год. Москва: Вече, 2020. С. 184.

27 Капуловский И. Организация восстания против гетмана. *Летопись революции*. 1923. № 4. С.102 ; Шущь О. Й. Щорс Микола Олеко сандрович. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т–Я. С. 688.

28 Паустовский К. Начало неведомого века. Время больших ожиданий. Повести. Киев: Дніпро, 1985. С.129.

29 Лободаев В. (Ред.) Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років. Харків: КСД, 2017. С. 88 - 92; Посадский А. (Ред./Сост.) От «германской» к Гражданской: становление корпуса народных вожаків русской смуты. *Сборник статей и материалов*. Москва: АИРО-XXI, 2014. С. 369.

30 Литвин В. (Ред.) Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. Київ: Наукова думка, 2006. Т. 1. С.9.

обробкою землі як основною професією», користуючись «власними засобами виробництва та силами своєї сім'ї»³¹. Для молоді, що тільки обирала рід занять, і для ветеранів, які після звільнення зі служби продовжували жити її інтересами, господарювання не становило основну справу. Це були люди, які або взагалі не мали господарства, або не ставили турботу про нього на перше місце, зокрема, були ладні його кинути заради участі в збройній боротьбі. Тому віднести їх до категорії сільськогосподарських виробників можна було лише умовно.

Так само як і сільських маргіналів. Прикладом тут можуть стати підпільники села Пединівка Звенигородського повіту. Інформатор, повідомляючи німецьке командування про пединівське підпілля в червні 1918 р., одних осіб – «сильних відчайдушних агітаторів» – лише назвав (Севастьян Гринько, Сидір Білик, Пилип Стоноженко-Кукалов, Микита Красюк, Кирило Марченко, Гнат Харченко-Заболотяний (?), Маркіян Трохимович Ракша, Трифон Кіндратович Гапон, Трохим Бойко, вчитель Бойко, Лаврентій Бандура, Феодосій Компанієць, Захарій Манькута), а іншим дав стислу характеристику.

Дані були такі: Підберезний, син Хоми Підберезного – «у розшуку в Миколаєві за спротив германцям, звідки якимсь дивом втік», «колишній робітник на заводі й користувався обліком [= звільненням] від військової повинності», Севастьян Лукич Семенко – «колишній сільський вчитель», «ще у 1905 р. брав участь у розбійному нападі з бомбою на казенну винну лавку», Онуфрій Задорожний – «втік з Києва після вступу німецьких військ і навозив багато награваних речей», Микита Миколайович Денисенко – «це Задорожного товариш», Тимофій Євтихійович Підгрушний – «що розграбував економію, де раніше служив, що звинувачуваний у підпалі й крадіжці борошна», Юхим Кіндратійович Підберезний – «зłodій і грабіжник, звинувачений у вбивстві», коваль Ткаченко – «співучасник Семенка по крадіжкам з економії і справа [якого] має бути у Мирowego судді», Яків Харченко – «прийшов із каторги [,] де був за розбійний напад на Почапінський [цукровий] завод», Василь Гибало – «у якого переховувався Павловський, Гибало отаман козаків», Мойсей Бойко – «це голова земельного комітету, цей каже так: "грабуї поки можна, я знаю [,] що мені першому петля буде"», Василь Онуфрійович Ракша – «зłodій рецидивіст»³².

Звісно, наведених у документі відомостей замало для того, щоб правильно судити про цих людей. Однак достатньо для припущення – йшлося про «професійних» борців проти влади. Вочевидь, це були люди, що роками перебували в конфлікті з законом. Протистояння державі – на кримінальному та/або на політичному ґрунті – за часів Російської імперії було головним змістом їхньої діяльності. Продовження збройної боротьби в складі таємних організацій 1918 р. залишало їх у звичних умовах, дозволяло й далі робити своє.

Тут слід наголосити, що до цього типу діячів були близькі й урядовці УНР, які ініціювали створення збройної таємної мережі. Здійснення державного адміністрування давалось їм важко – бракувало кваліфікації, потрібної для управління країною. Їхній практичний досвід до проголошення УНР обмежувався діяльністю в складі нелегальних політичних партій. Повернутись до такої діяльності означало для них знову опинитись у звичному середовищі. Микола Ковалевський у спогадах визнавав: «Поворот до конспіративних форм акцій не був тяжкий, бо ж усі ми вийшли з революційного підпілля»³³.

Галичани – члени проурядових збройних організацій в УНР. Щодо державної приналежності членів таємних збройних організацій, то вони склалися переважно з громадян УНР. Однак серед членів цих угруповань були й українці з числа австро-угорських підданих – біженці та колишні військовослужбовці австро-угорської армії, які під час Світової війни потрапили в російський полон.

Так, Іван Капуловський згадував про двох студентів із Галичини, які, знаючи німецьку мову, допомагали підпільникам Звенигородщини прослуховувати телефонні розмови німець-

31 Peasant. *The Editors of Encyclopaedia Britannica* URL: <https://www.britannica.com/topic/peasantry> (date of access: 10.06.2024) Селянство. *Велика Українська Енциклопедія* URL: <http://vue.gov.ua/Селянство> (дата звернення 10.06.2024); Михайлюк О.В. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси. Дніпропетровськ: Видавництво «Інновація», 2007. С. 41

32 Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 54. S. 265.

33 Ковалевський М. При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії. Інсбрук, 1960. С. 488.

ких офіцерів. У спогадах Капуловський описував це так: «Завідувач телефонної мережі Слюсаренко вступив членом товариства [...]. За мою вказівкою він включив усі дроти, що з'єднували німецького коменданта [Звенигородки] з Києвом і Уманню [...] у приховані в мене апарати. Таким чином, студенти-галичани, що чергували по 12 годин на добу, перехоплювали усі розпорядження зверху і донесення знизу німецького командування»³⁴.

Також у складі бойових таємних організацій діяли Українські січові стрільці (УСС). Вояки Легіону українських січових стрільців (частини з українців у складі австро-угорських збройних сил), які під час Світової війни потрапили в російський полон, у 1917 р. утворили військовий підрозділ на службі УНР (Січові стрільці київського формування). Коли до влади прийшов гетьман Павло Скоропадський, цю частину було розпущено³⁵. Деякі її вояки після того долучились до законспірованих збройних підрозділів або спробували самі створити такі підрозділи³⁶.

Розпорошені по секретних збройних осередках, січові стрільці відігравали роль зв'язкових між ними. Зокрема, під час Звенигородського повстання завдяки січовим стрільцям існував зв'язок між його учасниками та галичанами, що служили в Україні під командуванням ерцгерцога Вільгельма – австрійського принца, якого опозиційні гетьману Павлу Скоропадському політичні сили намагались привести до влади в українській державі. У червні 1918 р. німецьке командування отримало агентурну інформацію, що «головну складову частину банди», яка вчинила збройний виступ у Звенигородському повіті, становили саме УСС [ССLeute]. За даними німецької розвідки, стрільці «мали надіслати німецькому командуванню резолюцію селян про те, що борються не проти німців, а скоріше вимагають усунення гетьмана й скликання національних міністрів». «Як голова держави для них був би прийнятний відомий австрійський принц Вільгельм або [син німецького імператора Вільгельма II] принц Йоахім. Щойно ці вимоги будуть виконані, банда гарантує, що в країні відновиться спокій», – йшлося в розвідувальному повідомленні³⁷.

Висновки.

У квітні 1918 р. кілька високопосадовців Української Народної Республіки ухвалили рішення про створення мережі таємних збройних організацій, призначених боронити уряд від замахів на його владу. Серед ініціаторів цього кроку були члени Ради народних міністрів УНР і керівники провладних політичних партій (Української соціал-демократичної робітничої партії та Української партії соціалістів-революціонерів), зокрема міністри Микола Ковалевський і Михайло Ткаченко. У регіонах виконавцями цього рішення – безпосередніми організаторами й очільниками збройних осередків – стали місцеві урядовці УНР, головним чином військовики. Відомо про воєнізовані таємні організації у Київській і Подільській губерніях, але слід припустити, що формування таких угруповань відбувалось і в інших регіонах України. Основою для розбудови таємних збройних загонів послужили підрозділи Вільного козацтва. Особовий склад таємних загонів комплектували насамперед із навчених вояків – колишніх учасників Першої світової війни, хоча залучили й багато молоді, що раніше не служила у війську. Чисельність утворених таким чином законспірованих збройних сил УНР була значною – йшлося про десятки тисяч бійців.

Фінансування.

Стаття містить результати роботи за темою фундаментального дослідження «Соціокультурний простір України другої половини XIX – першої третини XX ст.: селянський світ» (номер державної реєстрації: 0123U101600).

34 Капуловський І. Организация восстания против гетмана. *Летопись революции*. 1923. № 4. С. 97.

35 Довбня В. Січові стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 років: організація та правові засади діяльності. Київ: Текст, 2002. С. 10–47.

36 Ковальчук М. На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. Київ: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2010. С. 50 ; Вислоцький І. 16 місяців у рядах київських Січових стрільців 1918–1919. *Літопис Червоної Калини*. 1935. Ч. 7/8. С. 32.

37 Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 58, S. 173.

References:

1. Belan, Yu. (1960). *Otechestvennaya vojna ukrainskogo naroda protiv nemeckih okkupantov v 1918 godu* [Patriotic war of the Ukrainian people against the German occupiers in 1918]. Kiev: Izdatel'stvo Kievskogo universiteta. [in Russian].
2. Cherikover, I. (1930). Antisemitizm i pogromy na Ukraine v period Central'noj Rady i getmana [Anti-Semitism and pogroms in Ukraine during the period of the Central Rada and the Hetman]. *Alekseev S. A. (Comp.) Revolyuciya na Ukraine po memuarom belyh* [Revolution in Ukraine according to the memoirs of whites]. Moskva, Leningrad : Gosudarstvennoe izdatel'stvo. 271–275. [in Russian].
3. Chykalenko, Ye. (1932). *Uryvok z moikh spomyniv za 1917* [Excerpt from my memoirs for 1917]. Praha: Vydannia Fondu imeni Ye. Chykalenka pry Ukrainkomu Akademichnomu Fakulteti. [in Ukrainian].
4. Dovbnya, V. (2002). *Sichovi striltsi kyivskoho formuvannia u vyzvolnykh zmahanniakh 1917–1920 rokiv: orhanizatsiia ta pravovi zasady diialnosti* [Sich riflemen of Kyiv formation in the liberation competitions of 1917–1920: organization and legal basis]. Kyiv: Tekst. [in Ukrainian].
5. Dreetz, D., Sperling, H., Stenzel, E. (1967). *Militarismus gegen Sowjetmacht 1917 bis 1919. Das Fiasko der ersten antisowjetischen Aggression des deutschen Militarismus*. Berlin : Deutscher Militärverlag. [in German].
6. Hai-Nyzhnyk, P. (2019). *1918-y: dva perevoroty* [1918: two coups]. Kyiv: Vydavets Marko Melnyk. [in Ukrainian].
7. Kapulovsky, I. (1923). Organizaciya vosstaniya protiv getmana [Organization of the uprising against the hetman]. *Litopys revoliutsii* [Chronicle of the revolution], (4), 95–103. [in Russian].
8. Karpenko, H. (1931). Selianskyi rukh na Kyivshchyni za chasiv avstro-hermanskoj okupatsii ta hetmanshchyny (Pershyi etap. Borotba selianstva proty hermanskoj okupatsii y Tsentralnoi Rady) [Peasant movement in the Kyiv region during the Austro-German occupation and Hetmanship (The first stage. The struggle of the peasantry against the German occupation and the Central Rada)]. *Litopys revoliutsii* [Chronicle of the revolution], (1–2), 67–91. [in Ukrainian].
9. Kovalchuk, M. (2010). *Na choli Sichovykh striltsiv. Viiskovo-politychna diialnist' Ievhena Konovaltsia v 1917–1921 rr.* [At the head of the Sich riflemen. Military and political activities of Yevhen Konovalts in 1917–1921]. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka Yurii Lypy. [in Ukrainian].
10. Kovalevsky, M. (1960). *Pry dzherelah borotby. Spomyny, vrazennya, refleksii* [At the sources of struggle. Memories, impressions, reflections]. Innsbruck. [in Ukrainian].
11. Kovalova, N. A. (2016). *Seliany, pomishchyky i derzhava: konflikty interesiv. «Ahrarna revoliutsiia» v Ukraini 1902–1922 rr.* [Peasants, landowners and the state: conflicts of interests. «Agrarian Revolution» in Ukraine 1902–1922]. Dnipropetrovsk: Lira. [in Ukrainian].
12. Lobodaiev, V. (2010). *Revoliutsiina stykhiia. Vilnokozatskyi rukh v Ukraini 1917–1918 rr.* [Revolutionary element. Free Cossack movement in Ukraine 1917–1918]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
13. Lobodaiev, V. (Ed.). (2017). *Viina z derzhavoiu chy za derzhavu? Selianskyi povstanskyi rukh v Ukraini 1917–1921 rokiv* [The war against the state or for the state? The peasant uprising movement in Ukraine of 1917–1921 years]. Kharkiv: KSD. [in Ukrainian].
14. Luschnat-Ziegler M. (2021) *Die ukrainische Revolution und die Deutschen 1917 – 1918*. Marburg: Verlag Herder-Institut. [in German].
15. Lytvyn, V.M. (Ed.). (2006). *Istoriia ukrainskoho selianstva* [The history of Ukrainian peasantry]. Vol.1. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
16. Malynovska, T., Malynovsky B. (2019). Povstantsi v Zvenyhorodke, 8–12 yunია 1918 hoda [Rebels in Zvenigorodka, June 8–12, 1918]. *Suchasni doslidzhennia z nimetskoj istorii* [Modern studies in German history]. Dnipro: Litohraf, 51–61. [in Ukrainian].
17. Malynovsky, B. (2023). Kukavske povstannia, serpen 1918 roku: perebih podii [Uprising in Kukavka, August 1918: course of events]. *Suchasni doslidzhennia z nimetskoj istorii* [Modern Studies in German History]. 119–126. [in Ukrainian]. DOI: 10/15421/3123-10

18. Malynovsky, B. (2024). Secret progovernment organizations formation in the Ukrainian People's Republic, April 1918. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk [East European Historical Bulletin]*, (32), 52–64. DOI: 10.24919/2519-058X.32.311501. [in English].
19. Malynovsky, B., Malynovska, T. (2020). Kukavske povstannia, serpen 1918 roku: ukrainska hetmanska vlada, anty hetmanska opozyttsiia, avstro-uhorski viiska [Kukavian uprising, August 1918: Ukrainian hetman authorities, anti-hetman opposition, Austro-Hungarian troops]. *Suchasni doslidzhennia z nimetskoj istorii [Modern Studies in German History]*, 123–130. [in Ukrainian]. DOI: 10.15421/312009
20. Mykhailiuk, O. (2007). *Selianstvo Ukrainy v pershi desiatylittia XX st.: sotsiokulturni protsesy* [The peasantry of Ukraine in the first decades of the 20th century: sociocultural processes]. Dnipropetrovsk : Innovatsiia. [in Ukrainian].
21. Paustovskij, K. (1985). *Nachalo nevedomogo veka. Vremya bolshih ozhidaniy. Povesti.* [The beginning of an unknown century. A time of great expectations. Stories]. Kiev: Dnipro. [in Russian].
22. Peasant. *The Editors of Encyclopedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/peasantry>
23. Raevskij, N. A. (2020). *1918 god* [Year 1918]. Moskva: Veche. [in Russian].
24. Rybalko I. K. (Ed.) (1967). *Grazhdanskaya vojna na Ukraine 1918–1920 : Sbornik dokumentov i materialov* [The Civil War in Ukraine 1918–1920: A collection of documents and materials]. Vol. 1 [in Ukrainian, in Russian].
25. Savchenko, V. (2014). «Deti Mirovoj» i «batki Grazhdanskoj»: fenomen anarho-povstancheskih atamanov Ukrainy (1917–1921 gg.) [“Children of the World War” and “fathers of the Civil War”: the phenomenon of anarcho-insurgent atamans of Ukraine (1917–1921)]. *Ot «germanskoj» k Grazhdanskoj: stanovlenie korpusa narodnyh vozhakov russkoj smuty. Sbornik statej i materialov.* [From “German” to Civil: the formation of the corps of people's leaders of the Russian turmoil. A collection of articles and materials]. Moskva: AIRO-XXI, 363–377. [in Russian].
26. Selianstvo [Peasantry] *Velyka ukrayinska entsyklopediia [Great Ukrainian Encyclopedia]*. Retrieved from <http://vue.gov.ua/Селянство> [in Ukrainian].
27. Shcherbatiuk, V. (2012). *Selyanskij povstanskij ruh v Ukrayini 1917–1921 rokiv: ukrayinska istoriografiya* [Peasant rebel movement in Ukraine 1917–1921: Ukrainian historiography], Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
28. Shchus, O. (2013). Shshors Mykola [Shshors Mykola]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of the History of Ukraine]*. Vol.10. Kiev: Naukova dumka. 688. [in Ukrainian]
29. Volkovynskiy, V. M. (2014). Boiovi dii [Combat operations]. *Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina [The Great War of 1914–1918 and Ukraine]*. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo “Klio”, Vol. 1. [in Ukrainian].
30. Vynnychenko, V. (1980). *Shchodennyk* [Diary]. Edmonton, New York: CIUS. Vol. 1. [in Ukrainian].
31. Vyslotskyi, I. (1935). 16 misiatsiv u riadakh kyivskykh Sichovykh striltsiv 1918–1919 [16 months in the ranks of the Kyiv Sich riflemen 1918–1919]. *Litopys Chervonoj Kalyny [Annals of Chervonaya Kalina]*, 29–34. [in Ukrainian].
32. Yurtik, G. (2014). Stihya (Zi spominiv) [The Element (from memories)]. *Mlinovecky R. Narysy z istorii ukraïnskykh vyzvolnykh zmahaniy 1917–1918 rr. (Pro shcho “istoriia movchyt”) [Essays on the history of Ukrainian liberation competitions in 1917–1918 (About what History is silent)]*, 363–378, Ternopil. [in Ukrainian].
33. Zakharchenko, P. (1997). *Selyanska vijna v Ukrayini: rik 1918* [Peasant War in Ukraine: Year 1918]. Kyiv. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 24.06.2024

Схвалено до друку / Accepted: 12.08.2024